

לשון האש

עדות פואטית על הטראותה של השואה

רינה דודאי

**ספר זה מוקדש לשבתי צילה הוניגווקס
ולדודיו עמנואל (מיילוש) וליאו הוניגווקס,
 שנרצחו בשואה.**

**ולדודו מיכאל (מייקל) הוני, ששרד את השואה
 ונשא את אושוויץ בלבו עד יום מותו.**

יהי זכרם ברוך.

Tongue of Fire: A Poetic Testimony to Holocaust Trauma

Author: Rina Dudai

מחברת: רינה דודאי

הוצאת הספרים של מכון מופ"ת:

עורך ראשי: דודו רוטמן

עורך אקדמי: יוסף כהן

עורכת תוכן וلغון: עפרה פרי

עורכת תוכן וلغון אחריות: עדית רופא

תקנת מקורות בהערות שוליים: ענת פלדמן

עורכת גרפית ומעצבת העטיפה: אורית לידמן

חברי הוועדה האקדמית של הוצאת הספרים:

פרימה אלבז-לביש, אילנה אלקדר-להמן, חנוך בן-פז, יעל דר, יורם הרפז,

נצח מושקוביץ-הדר, אייל נווה, יעל פישר, שי פרוגל

איור העטיפה:

Moshe Gershuni, untitled, 1989

120X80 The Estate of Moshe Gershuni ©

מסת"ב: 978-965-530-199-1

עשינו כמיibe יכולתנו לאתר את בעלי הזכיות של כל חומר הקשור בספר ממוקרות הייצוגים. אנו מתנצלים על כל השמטה או טעות. אם יובאו אלה לידיעתנו, נפעל לתקן במהדורות הבאות.

© כל הזכויות שמורות למכון מופ"ת, תשפ"ב/2021

טל': <http://www.mofet.macam.ac.il> 03-6901428

דפוס: דפוס הניצחון

תוכן העניינים

פתח דבר	7
שער ראשון: "ועד שאספָר הנֵל / בוער תוכִי הלב"	
פרק 1: ההעדר: שפט הטראומה.....	13
פרק 2: עדות פואטית על זיכרון השואה.....	29
שער שני: שלושה דפוסים של עדות פואטית על זיכרון השואה	
פרק 1: "כל מה שאירע נطبع בתאי הגוף ולא בזיכרון": על זיכרון הגוף ביצירתו של אהרן אפלפלד מכוות האור.....	47
פרק 2: "עומקה הייתה השנהה מתחום": על זיכרון הרגש ביצירתו של ק. צטניק בית הבובות	113
פרק 3: "על אף לחץ השעה לא חדל שכלי לפועל": על זיכרון התבונה ביצירתו של פרימו לוי זההו אדם?.....	172
"יש למצוא צורה לזעקה": דיון מסכם.....	227
מקורות	239
תקציר באנגלית.....	254

פתח דבר

7 |

ביום השנה ה-20 למותו של אביו עליינו אחיו גיורא ואני לקרו. ניקינו וzechzheno אותו מכל שנה, כיאה למשפחה שחכיה יקית, הנחנו זר פרחים לציון השנה ועמדנו שעה קלה, קומץ אנשים קרובים המנסים לשמר את זכרו. מייקל דודי (אחיו אבי) ואני קבועו להיפגש אחרי האזכרה ולדבר על חייו של מייקל בשנות המלחמה.

אבי מوطכה, כמו שכננו אותו כולם, בהיותו ראש גדור של "מכבי הצער" בנוביאיצין, עיר בצ'כיה, אז צ'koslovakia, עלה לארץ בשנת 1938 במסגרת עליית הנוער בהיותו בן 16 בלבד. כשהנפרד משפחתו על רציף הרכבת בברטיסלבה לא ידע כי לעד לא יראה עוד את שני אחיו מילוש וליאו ואת אימו צילה. פניו היו אל העתיד המסעיר של יישוב ארץ ישראל, אל עלייה על הקרקע לקיבוץ כפר רופין, שם לימים נולדתי. מיד לאחר האזכרה התכנסנו בבית אימי, ואף על פי שתכננו לספר ולהגות בפועלו של אבי, נותרו הסיפורים עלייו ועל ההיסטוריה החלוצית שלו אילמים, אזכורים במקתבים שהוא שלח להלך אחיו, שהצליח לחוץ קבוצת נוער חלוצית אחריו פלישת הנازים לחבל הסודטים ולהגיע לארץ בדרכם לא-דרכים ובעליה בלתי נגאלית - מהכים ליום שבו יתרצו כולם להקשיב להם.

באותו ערב נפגשנו, דודי מייקל ואני, בabitנו ברוחבות. מייקל התרווה על הספה והתחילה לשוחח איתי בענייני דיומא, עד ששוב, למרות החלטתנו להקדיש את הזמן כולו לשמיית העדות, מצאנו את עצמנו בסביבות השעה 12:00 בלילה רק מתחילה את המשע הקשה. "באושוויץ הופרו כל עשרה הדיברות" אמר כשארשת פניו משתנה ומבטנו נוקב. דמותו הרכה, המאופקת והשולטת בעצמה התחלפה באחת בדמות אחרת: כועסת, זועמת, רוגשת ולכודה בתוך עצמה מבלי שאוכל לעזור לו. מייקל, אני אומרת, אולי נקבע פגישה נוספת? כבר מאוחר, ובשעות כ אלה הרכירה הופכת לדעת, אני מנסה בהומור היור לחוץ אותנו מהמצב המתהווה. מייקל, שפנוי חورو והדם אזל בהם, מתעקש. הכל נפתח ומחפש מוצא החוצה. אני מתכווצת על הספה, ואף שהבטחתי להקצת זמן וksam בעדות, אני בוחרת לדחות אותה לזמן אחר. עומדת לפתחה, מבוהלת מהעצומות שעולות להתפרק החוצה לא בקרה, אני מעדיפה לסייע את הפגישה ולהבטיח פגישות נוספות. מייקל, שבראשית הערב נראה צער לגילו,

מלא שמחה ונינוחות, היה תשוש, וניתוח המוקפים שעבר זמן-מה לפני כן ניכר על פניו. כשליוויתי אותו למכוניתו ובירכתו אותו לשולם, עוד הוספתி כלאח' יד את משפט השליטה הפרוצדורלי המשפחתי, סע בזהירות, ונפרדתי ממנה לשולם, לא מבלי שדאגה וחרדה למצו הנפשי והפיזי שהשתנה באחת מצאו להן מקום נכבד בלבבי. הטרידה אותה השאלה אם זה נכון לפתח את הדברים מחדש. מייקל, ניצול שואה, מבין מהה ילדים ששימשו כ"rzits" של מגלה באושוויץ, נשא את עדותו בשנת 1995 בפרויקט שפילברג בלונדון, מקום מושבו אז. אשתו, ניצולת שואה אף היא, סיירבה לדבר על כך ולא התרירה לו לשאת את עדותו בביתו, עד שהיא צריכה לכתת את רגלו לחברים ושם לומר את דבריו. אחריו מותה הוא עלה לארץ, ומماז 2006 התגורר כאן.

שנתי הייתה טרופה. ההתקפות אמם להתחילה את מסע העדות האישית הזה הטרידה אותה והכבידה עליו. ראשית, דאגתי למצאו הפיזי והנפשי של מייקל. ומה אם למרות העובדה שנשא על כתפיו שנים כה רבות טראומה מסיבית ומתמשכת כזאת, עתה לא יחזק לייבו את עדותו ומשהו יתפרק בו? הרגשתי לא די מiomנת ומקצועית לעמוד במשימה הזאת בלבד. זה נראה לי לא אחראי ונכון. אבל האם זו רק הדאגה למיקל שכיוונה אותה להימנע מהאהזה לעדות, או שמא אני מתחבאת מאחורי תירוץ כבד משקל ובעצם איןני מסוגלת לחצות את מחסום העד, שנדרשת ממנו יכולת האוזנה מיוחדת, האוזנה לאחריות ולרווח הבלתי נתפס?! נקודה זו אצטך לביר, אני אומרת לעצמי, ונופלת לשינה לא-שינה, המופרת בבדיקות נואשות על הדلت. אני מעיפה מבט בשעון שעל השידה לצד המיטה. השעה 10:06. אני מזנקת לפתח את הדלת כשבמוחי חולפים תסרייטי אימה: משחו נורא קרה למיקל, הגרוע מכל קרה, מייקל מת. מעבר לדלת נשמע קול זועק: תזעיקי אמבולנס, מישחו שכוב במעלה הכביש... אני, שגרה בפתחי שכונה שלווה, למרגלות הגבעה שאליה מוביל הכביש, מאבדת את עשתונותיי. מייקל, אניلوحשת לעצמי. מייקל, רק לא זה. המחשבה שהוא אולי שכב שם לילה שלם, ושלא ידעתי על כך דבר, הטריפה את דעתתי. בקושי מצאתני את הטלפון, דיווחתי בבלבול-מה על האירוע ודוחרתי למקום. כבר בדרך, משלא ראייתי את מכוניתו, הצלחתי להצליל את דעתתי ולהניח שואלי הוא אכן הגיע בשלים הביתה. ימים אחדים אחר כך התברר שאדם שלא הכרתי מתי מודום לבתו כדי ריצת בוקר.

לא נרגעתי עוד ימים רבים, אבל כשהתבוננתי באירוע ממוחק הזמן לא יכולתי שלא להבחין בשני עניינים שיהפכו לליibo של ספר זה: מייקל, שליבו נdam

לעד בשנת 2010, לא הצליח בספר לי את עדותו כפי ששנינו רצינו, אם כי כאן בארץ הוא נשא עדות מצולמת ארוכת שעوت בעומתת "עמך" ברחובות. נראה כי הוא נדונ כל ימיו לחוג סביב גרעין הטראומה, בספר ולא בספר בה, לכוד לעד במלתעותיה. ואני שכל כך רציתי להיות עדה לסייעו, זה שעדין לא נגול לפניי, לא עמדתי בכך, וברגע האמת נחתה העדות לרוגע העולם יותר שלא מושם.

זה שנים אני עוסקת בדרכי התמודדות פואטית בטרואה של השואה. את העבודה הדוקטורט כתבתי על דרכם הפואטית של אהרן אפלפלד, ק. צטניק ופרימו לי, שאת סייר ההתמודדות שלהם בספר זה. אך משחו ברגע הישיר, שנעדר כל מגנון הגנה פואטיים הן אצל נושא העדות מייקל הן אצלי המאזינה, היה מאים כל כך ובلتאי אפשרי כל כך, עד שפעולות העדות האישית זו נותרה למעשה אילמת. הסייר החובי של גרעין הטראומה מיאן להתגלתה. בספר זה אני מבקשת לבחון את השפה של העדות הפואטית, זו שכן התגלתה. זו שעברה ויצאה מתוך "אלף האפויות של הדיבור המ谜ת", לדברי פאול צלאן, כדי לתכנן באופן חרישי ומאפק את המציגות מחדש. מהו טבעה של שפת עדות שכזו, מה כוחה ביחס לשונות העדות, והאם יוצרים שונים בוחרים באסטרטגיות פואטיות שונות - אלו יהיו השאלות המנחהות בספר זה.

תודות

לרובן צור, על שייצר בי תשתיית מקצועית שממנה יכולתי לפזר ולהפיג לאופקים חדשים.
 לדן מירון, על שאפשר לי למשר רעיונות ולהוציאם לפועל בכתיבתו.
 ליוסי גרודז'ינסקי, על שלימד אותי חשיבה אחרת.
 לשולם רמן קינן, ליז'זה ברונר, לעמוס גולדברג ולרונית פרג, על שייח מקצועני בשלבים חשובים של גיבוש הרעיון.
 ליגאל שורץ, על כתיבתו המפירה על אהרן אפלפלד שהיותה עברוי נקודת מוצאת למחשובות רבות בהמשך.
 לזהבה כספי חרטתי, על שיחות מפרות לאורך שנים ארוכות, שיעיצבו את עולמנו הספרותי והפכו לחוויה מתמשכת.
 לחברותי היקרות רחל היילום, רחל דגן, ניצה דרווי-פרמן, פניה שירב, נעמי הולר וחנה אולמן, שקרוו חלקים מהספר, היטו אוזן ועודדו אותה גם ברגעים הלא קלים של כתיבתו.
 לגיסי שרייג, על תרגום טקסטים שלא תורגם עדין לעברית.

לחברי ולחברותי במכון תל אביב לפסיכוןליזה בת זמננו, שהפק במרוצת
שנתיים לבית שני לי.

למשפחת גרשוני ולהוחן ז'וז'ה גארסיה, על שאפשרו לי להשתמש בציורו הנפלא
של גרשוני בתמונה השער. למשפחה אפלפלד, על שאישרו לי לצלט מtower ספרי
אפלפלד.

להוצאה עם עובד ולהוצאה הקיבוץ המאוחד, על רשותן לצלט מtower ספריהם
של הכותבים המופיעים בספר.

הספר לא היה רואה אויר ללא תמייתה של הוצאה המכון מופ"ת, ותודתי נתונה
לייהודית שטיימן, שקיבלה את הספר לידיה והאמינה בו עוד בהיותה ראש הוצאה
הספרים וכיום כעורכת האקדמית. לדודו רוטמן, ראש הוצאה הספרים והעורך
הראשי, לעורכות הלשון עפרה פרי, ענת פולדמן ועדי רופא, שעשו עבודה נאמנה,
לעורכת הגראפית אורית לידרמן. מעל הכל, תודה לחני שושתרי, רכזת ההוצאה,
שתמיד הייתה שם.

למשפחה הירקה שצמחייתה איתה. להורי החולצים, אבי מوطכה ז"ל, שנפטר
מוקדם מדי בשבייל, אימי רותה, שתبدل לחיים ארוכים, בת המאה, שהבטחת
לה שתזכה לראות ספר זה. לידין, שותפי לחיים, על שלימדני קרייה ביקורתית
מהי, התסיס בי חשיבה סוערת ולא מתאפשרת, ותמן בי בשעות שנראו לעיתונים
חסרים מוצא. לילדיה האוהבים אורית ורני ולשני, שנפשי קשורה בנפשם והם לי
מקור לגאווה.

אני מקדישה את הספר לנכדי האהובים, איתי ואורי, הצומחים והופכים לאנשים.
בשעות טרופה אלה של מגפת הקורונה המאיימת בעולם ושל מדיניות המתרופפת
ממישיות כאן, אני מאהלת להם שידעו לנtab את חייהם ויצלו בביטחון ובשלום
את הגלים הגבוהים של העתיד הלא-נודע.